

Hasier Etxeberriaren *Mugetan* (1988) berrirakurritz

Revisiting Hasier Etxeberria's Mugetan (1988)

Ane VILLAGRAN ARRASTOA
Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)

Jasotze data: 2019.03.02. Onartze data: 2019.05.27

LABURPENA

Hasier Etxeberriaren *Mugetan* (1988) eleberriaren berrirakurketa bat proposatu dugu lan honetan. Euskal literaturan gatazkaren lanketari heldutako eleberrri aitzindarietako bat izanik, artikulu honetan egin nahi den obraren azterketak gatazkaren errepresentazioa, traumaren lanketa zein genero irakurketa izango ditu arreta gune. Bide horretan, lehenik eta behin, testua inguratu eta obraren sortze testuingurua eta harrera kritikoa aurkeztu dira. Bigarrenik, testuan barneratuz, narrazioaren analisia egin da eta jarraian eleberriaren irakurketarako gako zenbaiten azterketa egin da. Zehazki, *Bi arraia marroien* eta *Eperik Gabeko Saltoaren* sinboloen irakurketa proposamena egin da, traumari eta genero irakurketari loturiko berrirakurketarako gako gisa.

Gako-hitzak: Euskal literatura, *euskal gatazka*, trauma, testu-analisia, genero irakurketa.

ABSTRACT

The object of this paper is the analysis of Hasier Etxeberria's novel *Mugetan* (1988). This novel constitutes one of the first works in Basque literature addressing the *Basque conflict*. This article explores the interplay between the representation of the *Basque conflict*, the impact of trauma and gender. We have first examined the context and the critical reception of the literary text. Secondly, together with the narrative analysis, we sought to unlock the two main symbols of the text, *Bi arraia marroi* (two red lines) and *Eperik Gabeko Saltoa* (a jump without a deadline), considering them the keys to a possible rereading.

Keywords: Basque literature, *Basque conflict*, trauma, text analysis, gender.

1. Sarrera. 2. Testua inguratuz. 2.1. Harrera kritikoa. 3. Testuan barneratuz. 3.1. Narratzailea eta konta teknika. 3.2. Espazioa. 4. Berrirakurketarako gako zenbait. 4.1. *Bi arraia marroi*. 4.2. *Eperik Gabeko Saltoa* (E.G.S). 5. Ondorioak. 6. Bibliografia.

1. Sarrera

Traumaren inguruko korrante teorikoak AEBetan sortu ziren 90eko hamarkadan eta ordutik ildo kritiko garrantzitsua bilakatu dira, literaturaren arloan ere testuaren eta irakurlearen arteko harremanaren inguruko analisi eta hausnarketa berriak piztu dituztelarik. Laurie Vickroyk honela definitzen ditu traumaren narrazioak: “trauma narratives are narratives that go beyond presenting trauma as subject matter or in characterisation; they also incorporate the rhythms, processes, and uncertainties of trauma within the consciousness and structures of these works” (2002, 14. or.). Era honetako literatur testuek traumaren zantzuak erakusten dituzten ezaugarri formalak dituzte eta hala, trauma ikasketek ezaugarriok definitu eta zehaztu nahi izan dituzte. Vickroyk (2002), esaterako, ondoko ezaugarri formalak identifikatzen ditu traumaren inguruko narrazioetan: fragmentazioa (24. or.), metaforak sortzeko gaitasuna (31. or.), pertsonaien izaeren disoziazioa (28. or.) eta lekukotzaren kontzepzio dialogikoak (175. or.), besteren artean. Esperientzia traumatiko baten bidez idaztearen asmo nagusia min psikiko jasanezin bat artikulatzea litza-teke, subjektua edo komunitatea azaleratzeko edo komunikatzeko gai ez dena. Hau da, hitz egin ezin daitekeen hori adierazteko bitarteko bilakatzen da kultur praktika (Andermahr eta Pellicer-Ortin, 2013, 2. or.). Traumaren teoriaren ildotik literatur testua traumaren lekuko bihur liteke eta hala, berrirakurketa bat ekarri.

Trauma ikasketek azpimarratu izan dute artea, bere adierazpen desberdinetan, sendabide izan litekeela idazle zein komunitateentzat. *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative and History* (1996) lanean Cathy Caruthek argudiatzen du literaturak aukera eskaintzen digula bestela isilean geratuko lirakekeen gertakarien lekuko izateko. Testuaren irakurketa psikoa-nalitikoetatik abiatuta, Caruthek erakusten du, eritasunetik haraindi,

egoera traumatikoak komunitateentzat esanguratsu eta sendabide bilakatzen direla ahotsa jarri eta entzunak direnean:

Trauma seems to be much more than a pathology, or the simple illness of a wounded psyche: it is always the story of a wound that cries out, that addresses us in the attempt to tell us of a reality or truth that is not otherwise available. This truth, in its delayed appearance and its belated address, cannot be linked only to what is known, but also to what remains unknown in our very actions and language (1996, 4. or.).

Ildo honetan, Roger Luckhursten *The Trauma Question* (2013) traumaren garapenaren inguruko lanean korrante honen jatorri multidiziplinarra azpimarratzen du, hurbilpen teoriko bakoitzak formulazio desberdinak eskaini baitizkio traumaren kontzeptuari, besteren artean dekonstrukzioak, materialismo kulturalak, historiografiak eta baita feminismoak ere. Hain zuzen ere, azken hamarkadan traumaren narratibak aurretik bazterrean izandako ahots isilduen adierazgarri eta analisirako bide bilakatu dira. Zehazkiago, Vickroyk azpimarratzen duen eran, azken aldiko literatur ikerketek Juduen eta emakumeen literatur lanetan jarri dute fokua (2002, 20. or.).

Generoaren eta traumaren arteko elkargunearen ildotik, Laura S. Brown (1995) psikologoak azpimarratu izan du generoaren eta traumaren eraikuntzan kanpo eta barne faktoreek duten eragina. Hala, generoaren eta traumaren arteko elkarreragina ekoizpen kulturalen bidez azter daitekeela dio, historiako momentu desberdinerako emakumeen bizipen eta esperientzien lekuko diren testu adierazpenen bitartez. Ideia honi jarraiki, Laura S. Brownek egiten duen traumaren analisi feministak gizonetzkoen esperientzia traumatiko publiko horietatik haraindi joan nahi luke, honela definitzen duelarik haren xedea: “to look beyond the public and male experiences of trauma to the private, secret experiences that women encounter in the interpersonal realm” (102. or.), “illuminating the realities of women’s lives, it turns a spotlight on the subtle manifestations of trauma” (108. or.). Beraz, esan liteke traumaren hurbilpen feministak aukera eskaintzen duela traumaren eremua ere generoak zeharkatzen duela erakusteko eta bazterrean geratu diren irakurketetan arreta jartzeko, Egañak dioen eran:

Las representaciones literarias y textuales del trauma, en tanto que representaciones simbólicas, también están atravesadas por el género; sin embargo, en el abundante pensamiento teórico sobre el trauma que se ha producido a partir de los años 1990, sobre todo en el marco de los

estudios sobre el Holocausto, el género ha recibido poca atención en tanto que categoría de análisis (2019, 58. or.).

Lan honetan, traumaren teoriaren ildotik Hasier Etxeberriaren *Mugetan* (1988) eleberriaren berrirakurketa osatzeko gako zenbait proposatuko ditugu. Genero irakurketa traumaren ildo teorikoekin uztartuz, narrazioko sinbolo biren analisia egingo dugu. Bide honetan, lehenik, eleberriaren erditze testuingurua aurkeztuko dugu. Jarraian, lanaren analisi narratologikoa egingo dugu, pertsonaia, narratzaile eta espazioan arreta jarritz. Azkenik, traumari eta generoari loturik ageri diren narrazioko bi sinboloen analisia egingo dugu, *Mugetan* lanaren berrirakurketarako gako gisa aurkeztuz.

2. Testua inguratuz

Aztergai dugun lana, *Mugetan*, Hasier Etxeberriaren lehen eleberria da, 1988. urtean Elkar argitaletxearen eskutik plazaratua. Idazleak Eusko Jaurlaritzako dirulaguntza jaso zuen eleberria idazteko eta 1989. urteko “Xalbador” sarian accesita lortu zuen. 1997. urterako eleberriak lau edizio zituen plazaratuak eta saldutako 8.000 ale.

Eleberriaren erditze testuingurua 80ko hamarkadako Euskal Herria dugu. Franco hil berritan, hamarkada honen hastapenetan bereziki gogorra izan zen euskal gizarteak bizitako errepresioa. Borroka armatuari begira jarritz gero, 80ko hamarkada izan zen ETaren eta estatuaren arteko tentsio une gorena. Epealdirik odoltsuena izan zen, historialari zenbaitzuk “berunezko urteak” deritzoten sasoi, hain zuzen ere. Ondoko 90eko hamarkada ere bortitza izan zen oso, estatuaren indarkeria areagotu eta atxiloketa ugari gauzatu baitziren. Garaiko giro horren emaitza da aztergai dugun *Mugetan* narrazioa. Etxeberriak berak *Argian* 1989ko urrian argitaratutako elkarrizketa batean aitortu zuen testuinguru sozial asaldatu eta errepresibo horren salaketa izan zela nolabait liburu hau argitaratzearen asmoetarik bat:

Hemen bizi garen askok momentu oso gordinak pasatu ditugu, merezi eta nahi izan gabe. Nire familia nahiko astindua izan dut eta ni neu ere mutil zintzo eta formala izanik sustatu naute behin baino gehiagotan. Gai hori interesgarria iruditzen zait. Aske utzi nahi izan dut nire idazteko gogoa eta akaso liburu honek hasiera batean zuen motibazio bakarra zen, alde baten salaketa egitea. Polizia eta errepresio egoera oso gogorra izan da eta iruditu zitzaidan oso gai literarioa izan zitekeela,

nobela batean bere lekua eduki zezakeela denuntziak, edo behintzat horrek sortzen duen halako fatalismoa (Etxeberria, 1989).

Mugetan eleberria dugu, hain zuzen ere, euskal literaturaren historian *euskal gatazkaren* errepresentazioari heldu dioten eleberri aitzindarietako bat. Esan bezala, *euskal gatazkan* 80ko hamarkada tentsio une garrantzitsua izan bazen ere, narraziogintzan, eztanda honen uhinak ez dira hurrengo hamarkada arte ageriko izango eta 90eko hamarkadan helduko da gatazka armatuaren kontakizunaren lehertzea, Olaziregik (2017) “Literatura vasca y conflicto político” artikuluan zehazten duen gisan: “La irrupción masiva del tema del terrorismo de ETA en la novela y el cuento en euskera comenzó en la década de 1990” (2017, 12. or.). “Berantze” hau, baina, ez litzateke gatazkari bizkar ematearen emaitzatzat ulertu behar. Aitzitik, euskal literaturaren garapen naturalen ondoz ondoko fenomeno genuke hau, 80ko hamarkadaren amaiera arte helduko ez den euskal literaturaren autonomizazio prozesuari loturik ulertu beharrekoa, Zalduak (2017) dioen gisan:

Pero eso, más que con el conflicto en sí, creo que tiene que ver con la dinámica propia de una literatura en formación: hay que recordar que la literatura en euskera, minoritaria y memorizada, no llega a una cierta mayoría de edad, pongamos, hasta finales de los años ochenta, cuando logra una cierta autonomía con respecto al compromiso nacional-culturalista que había sido, hasta entonces, uno de sus principales motores. (Zaldua, 2017).

Edonola ere, 90eko hamarkadaren aurretik ere izan dira euskal literaturan gatazkari erreferentzia egin dioten narrazio lanak ere. Horien artean aitzindaria Saizarbitoriaren *100 metro* (Kriseilu, 1976) eleberria genuke, hila izan aurretik Konstituzio plaza azkenekoz zeharkatuko duen etakidea ardatz duena. 1973. urterako idatzia bazen ere, hiru urte beranduago izan zuen lehen argitalpena eta orduan ere, zentsura medio, bahituta egon zen lehen edizio hura. Urte gutxiren buruan, 1983. urtean eman zen argitara Mario Onaindiaren *Grand Placen aurkituko gara* (Haranburu Editor, 1983) nobela. Hemen ere militante bat dugu kontakizuneko protagonista nagusi. Libertatea eskuratu berritan, Bruselan familiaren zain den militantearen gogoetak eta bikotekidea idazten ari zaion gutunaren hitzak dira narrazioaren ardatz. Urte berekoa dugu Anjel Lertxundiren *Hamaseigarrean aidanez* (Erein, 1983) eleberria ere, egileak berak adierazi izan duen bezala, garai hartako gizartearen testuinguru politiko gatazkatsuen metafora izan nahi lukeen lana dena. Txillardegiren *Exkixu* (Elkar, 1988) eta aztergai dugun Hasier Etxeberriaren *Mugetan* (El-

kar, 1988) ere hastapen hamarkada horretan kokatzen diren narrazio lanak ditugu. Lehen horretan militantzian hasi berria den gazte baten gorabeherak dira istorioaren muina.

Esan bezala, beraz, garaiko testuinguru soziopolitikoaren isla izan nahi luke aztergai dugun lanak. Baina, gisa berean, eleberriak bazuen bigarren asmo edo helburu bat ere, barrura begirakoa. Honen aitortza zuzenik ez zuen Etxeberriak *Argiako* orduko elkarrizketa horretan eman, baina bai bere azkenetariko idatzietako batean, *Minbizia dut* (2016) ize-nekoan:

Hondarribian bizi nintzela, Espainiako Polizia Nazionalak Indautxuko komisaldegira eraman ninduen gau batez, enpresari bat bahitzen lagundu nuela eta. Gau beltza zinez, non igogailuek behegailuen izena hartu zuten, han denak egiten baitzuen zuloan behera, gora beharrean. Gertaera hark sortutako espantuz sendatzeko, literaturara jo nuen eta *Mugetan* nire lehen eleberria idatzi nuen. Bingo! Kitto beldurrak. Susmoa banuen, baina literaturak minak kitatzeko balio duen segurantziaz bizitu naiz harrez gero (Etxeberria, 2016).

Beraz, esan genezake bikoitza dela eleberri honen xedea. Batetik, euskal gizarteak 80ko hamarkadan bizi zuen errepresio egoera salatzea eta bestetik, errepresio horrek eragindako esperientzia pertsonal baten mina apaltzea. Aitortza honen ildotik, narrazioa egoera traumatikoa gainditzeko baliabide ere izan dela esan dezakegu eta kode horren baitan eskainiko ditugu guk ere berrirakurketarako gakoak.

2.1. Harrera kritikoa

Lehenik eta behin, azpimarratzekoa da, nahiz eta garaiko salmenta kopuruek harrera arrakastatsua izan zuela adierazi, gerora ahaztuxe geratu den liburua izan dela *Mugetan*. Kritikariak ase ez zituen lana izan zen, ez narratologiaren aldetik ez eta gaiaren tratamenduari dagokionean ere, eta asegabetasun hori areagotuz joan da denborak eta konta moldeek aurrera egin ahala. Honen erakusle dugu Josu Landak 1989an “Nola idatzi klabe politikorik gabeko nobela politiko” izenburupean egindako eleberriaren gaineko kritika, tankera honetako iruzkinekin:

Pertsonaiak ez zaizkigu konplexutasun haundiegiz aurkezten, baina deskribatzen zaiguna nahikoa da airean gera ez daitezen. [...] Haatik, gorabeherok ez diote berotasunik batere galerazten. [...] Abila ageri zaigu Hasier elipsi narratiboak egiteko orduan, kontakizunak indarra gal ez dezan. [...] Baina hain gai garrantzitsuetan elipsira jotzeak nobelaren

indarra eta haria beste nonbait bilatzera darama. [...] Hau bezalako nobela gehiago behar ditugu. Ofizioko nobela gehiago, irakurterrazak, pretentsiorik gabekoak. Euskaltegietan asko eta arrazoiz salduko direnak (Landa, 1989).

Bitarikoa da iritzia, eleberriari aldeko irizten dizkion ezaugarri horietan beretan topatzen baititu Landak ahuluneak ere. Nolanahi ere, Landak ororen gaindi lanaren baliagarritasuna azpimarratzen du, funtzionalitatea, nolabait. Garaiko testuinguruak baldintzatuta, balirudike, euskal literatura eta bereziki eleberriak euskal alfabetatzearen aldeko bitarteko edo “tresna” gisa ulertuak direla. Hala, lanak helburu honen xerka izan zezakeen eraginkortasunaren arabera epaitua dela dirudi. Honela baitio Landak azken lerroetan: “Hau bezalako nobela gehiago behar ditugu. Ofizioko nobela gehiago, irakurterrazak, pretentsiorik gabekoak. Euskaltegietan asko eta arrazoiz salduko direnak” (Landa, 1989).

Ildo honetan, gogoan izan behar genuke 80ko hamarkadaren hastapenetan euskal kultura instituzionalizatu egingo dela eta, beraz, gisa honetako hausnarketak garaiko normalizazio prozesu horren ibilbidearen baitan behar direla ulertu. Hala, testuinguru horretan literatura normalizaziorako tresnatzat ere jo zen eta haren literatur kalitateaz haraindi bide horretan eragiteko gaitasuna ere balioetsia zen. Egaña (2013) dioen eran:

1970eko eta 1980ko hamarkadan hizkuntza literarioaren “normalizazioa” zen literatur esparruan eta kritikan nagusia zen eztabaidetakoa, eta literaturaren normalizazioa prosa literarioaren garapenarekin konponduko zen arazo gisa ikusten zen. Hau da, ez-normalizat jotzen zen ingurune soziolinguistikoari literatur hizkuntza egokia sortuta egingo zitzaion aurre (424. or.)

Azken buruan, Figuroak (2001) azpimarratu bezala literaturaren funtzioetako bat ere badelako hizkuntzaren normalkuntza eta areago, gurea bezalako literatur esparru minorizatueta:

Hizkuntza gutxitueta literatur esparruetan, literaturaren funtzioetako bat, nazioaren eraikuntza sinbolikoarekin batera, hizkuntzaren normalizazioa izan ohi da. Bide horretan, liburuen arrakasta komertziala, irakurzaletasunaren eta hizkuntzaren normalizazioan lagungarri den heinean, ez da negatibotzat jotzen, eta ez du balorazio negatiborik jasotzen (apud Egaña, 2013, 282. or.).

XXI. mendera etorri, egindako berrirakurketen kritikek ere ez dute *Mugetan* eleberri gogoangarritzat. 2010. urtean, berrargitalpenaren hari-

ra, hauek izan ziren Aritz Galarragak eleberriari eskainitako hitzak: “Gaindituak dira, ordea, [konta teknika] horiek denak, eta irakurketa xalo xamarra, piperrik gabea da gaur egungoa. Gorabehera urrikoa, zurrune-gia, konparazioz betea” (2010). Berrikiago, 2017an honela definitzen zuen Iban Zalduek Etxeberriaren lana: “Un intento temprano y también *raté* de aunar novela negra y La Cosa”.

Aipagarria da orobat Hasier Etxeberriak berak *Zuzeun* argitara eman-dako gogoeta eleberriaren 7. edizioaren harira:

Elkar argialetxeak, *Mugetan* nire nobelaren 7. edizioa egin du: 500 ale [...]. Pozteko albistea beharko luke izan horrek egilearentzat, baina, poztu? Zertaz poztu? Liburuak 10 euro inguru balio duela uste dut, beraz, ale guztiak salduko balira, urte batzuren buruan 500 euro jasoko nituzke, hortik zergak kentzeko. Ez dago batere gaizki, pentsa lezake batek, salduko den liburu bakoitzeko euro bat irabaztea, baina irakurketa bakarraz bestekoak ere baditu gertaera honek, nik bai baitakit, “irakurle naturalak” ez direla izan liburu hori liburudendetan eskatu dutenak. Aitzitik, irakurle derrigortuak ditu erosleak, ikasle jendea, bereziki.

Jakin dakit *Mugetan* ez dela klasiko izateko jaioa, maite dudan arren, abiatze eleberri bat baino ez zen izan niretzat. Handik hona, 1989tik, lau aldiz, gutxienez, gainditu dudana. Han jorratzen diren gaiak (amodiozko triangelua, euskal gatazka...), mila aldiz hobeto agertzen asmatu dute beste egile batzuek. Zer arraio dabilta, orduan, hura irakurtzen gaurko 16-17-18 urteko gazteak? Zein irakasle alferrek edo irakaskuntza sistema baldarrek dauka gertaera honen erantzunkizuna? (Etxeberria, 2016).

3. Testuan barneratuz

Txabi Basterretxearen irudi bat dakar lehen edizioak azalean. Zuri-beltzekoa argazkia da, hesi baten eta giza gorputz baten itzalen irudia, hain zuzen ere. Hesi horrek kuarteleko (tortura lekuko) burdin atea iradoki lezake zein Euskal Herriaren Ipar-Hego muga bera. Hesia mugaren irudikapena da finean eta mugaren adiera zabala da aztergai dugun narrazioaren testuingurua, etengabe mugan diren pertsonaien kontakizuna. Hona eleberriko XIX. pasartean egina den mugaren inguruko hausnarketa:

Muga guztiek dute beraiengan adierazgaitza den zerbait. Plano batean egindako marra soila izatetik benetan gurutzatu beharreko leku bihurtzen denean, urduritasuna eta batzuetan larritasuna nagusitzen dira bidaiariarengan (79. or.).

Kontrazaleko lerroak Aingeru Epaltzak idatziak dira. Hitzotan eleberria nobela beltzaren generoan sailkatzen du eta bereziki azpimarratzen du “apologiaren mundutik urrundu nahiak dakarren sinesgarritasuna”. Nolanahi ere, paratestuen artean eskaintza genuke beharbada elementurik esanguratsuena eta narrazioarekin berarekin loturarik estuena lukeena. Eskaintza *Itziarren semeari* egina da. Telesforo Monzonek idatzia eta Pantxoa eta Peiok musika jarritako kantu ezaguna dugu *Itziarren Semea*, torturaren kontrako abesti herrikoi bilakatu dena. Kantuaren hitzak Andoni Arrizabalaga ondarroarraren omenez idatziak izan ziren, 1968. urtean atxilotua eta Zarauzko polizia-etxean torturatua izan zenari. Ondoko lerroetan narrazioaren argumentuan azalduko den bezala, eleberri honetako protagonistak ere torturatuak izango dira.

Mugetan eleberriko narrazioa 25 ataletan antolatua dago eta ardatza errepresio gogorreko testuinguru batean kokatutako maitasun istorioa da. Hiru dira eleberriko protagonista nagusiak: Mikel Zulueta, Nati Lasa eta Felix Artetxe, “Tximu”. Mikel Zuluetak haurtzarotik maite duen Nati Lasari Iparraldera lagunduko dio abortatzera. Hiruen arteko elkargunearen gertakaria da narrazio hau, Natik barnean daraman haurra luzaroan bikote izandako Felix Artetxerena baita. Felix Artetxe etakidea da eta Iparraldean da iheslari. Mikel Zuluetak eta Nati Lasak Iparraldera egingo duten bidaia horrek poliziaren susmoak piztuko ditu eta Mikel atxilotzea erabakiko dute. Torturapean, egindako bidaia horren arrazoa bilatuko du poliziak eta, Natiri sekula aitortuko ez zuen sekretua izango zela zin egin bazion ere, Mikelek azkenean mugaz bestaldera joateren arrazoa aitortuko du. Nati ere bitarte horretan atxilotu eta torturatu egingo dute eta Mikelek lagunaren sufrimendua luzatu nahi ez eta hitza haustea erabakiko du. Poliziak abortuarena prentsan argitararaziko du Felix Artetxe muga zeharkatzera behartzeko eta hala, Natirekin hitz egitera etorritakoan poliziak hil egingo du etakidea. Gertakari honen ondorioz hautsi egingo da Mikel eta Natiren arteko harremana.

Orotara, sei dira *Mugetan* eleberriko protagonistak, aipatu berri ditugun hiru nagusiak eta beste hiru bigarren mailako. Mikel Zulueta irratiko langilea da, albistegietako eguraldiaren iragarpenaren arduraduna. Militantzia politikoan inplikatu gabea da eta Natirenganako maitasunarengatik baino ez du halako arriskurik hartuko. Kontakizuneko gizajoa da, Natirenganako leialtasuna mantentzeko gai ez dena, ahula, galtzailea. Edonola ere, pertsonaia beregaina da, egoera gogorrean ere ez du beste inor lagun edo babes.

Felix Artetxe “Tximu” genuke Mikelen antagonista. Militante konprometitua da, bizia militantziari eskaini diona, bikotea bidean galtzeko ere prest izan dena. Ausarta, haren bila joango direla jakinik ere, Hegoaldera itzuliko dena bere duintasuna berreskuratuz. Hil egingo dute bidean, adoretu eta duin hildako heroia izango da, baina. Pertsonaia autonomoa da hau ere, laguntzarik eskatuko ez duena, nahiz komandokideak dituen babes.

Nati, berriz, ingurua helduleku duen pertsonaia gisa aurkeztua da, ahul eta ziurtasunik gabe. “Tximu” zuen garai batean sostengu, hari hori etetean Mikelengana joko du laguntza bila eta honen babesa galtzerakoan Teresa, abokatua eta, bereziki, ama izango ditu aterpe. Bere barne gogoetak ere ahuleziaren eta sentiberatasunaren erakusle dira eta askotan narratzaileak Natiren jokabide eta sentipen horiek emakume izatearen orokortasunaren pareko ditu. Ziurgabetasun eta histura horren erakusle dira, esaterako, jarraian bildutako Natiren gogoetak:

Beldurra: Noiz ahaztuko dut beldurra? (19. or.).

Tristura: Tristura, tristura eta tristura (21. or.).

Ahulezia: Gogorregia gertatu zitzaion Natiri beti ihesean ibiltzea (20. or.).

Ziurgabetasuna: Lasai, seguru, zer da guzti hori? –pentsatzen zuen berekiko-. Zulo estuan ehiztarien beldur babestutako erbien lasaitasuna eta ziurtasuna? Autopista erdian autoak harrapa ez dezan ahaleginetan ari den zakur izutuaren bake eta zoriona? (22. or.).

Hauskortasuna: Nati, lainezko lilia zen: ahul eta kolorgea [...] ukitzen zuen oro tristarazten duen Midasen kontrakara bailitz sentitzen zen. (55-56. or.).

3.1. Narratzailea eta konta teknika

Narratzaileari dagokionez, narratzailea orojakilea da nahiz ugariak diren kamera baten ikuspegitik antolatutako deskribapen pasarte objektiboak ere, konta molde “behaviorista” batetik hurbilekoak lireratekeenak. Era berean, zehar estiloan kontatua da narrazioa: “ez zutela piska batean lasai utziko *pentsatu zuen Mikelek*” (15. or.). Narratzailea kanpodiegetikoa da eta konta molde aski tradizionala: 3. pertsona gramatikala eta iraganeko aditz aldia. Istoriotik kanpoko narratzaile mota hau da egokiena pertsonaien fokalizazio aldakorra baliatzeko eta txandakatze hori da, hain zuzen ere, eleberri honen gakoetako bat. Kapituluak aldatuz

doa narratzailearen fokalizazioa pertsonaia batetik bestera eta, hala, Mikel, Felix, Nati, ama, abokatua eta Teresaren barne pentsamenduen berri du irakurleak. Ikuspegi orokor bat eskaintzen du konta molde honek eta, bereziki eraginkorra da txandakatze hau pertsonaia bakoitzaren erabaki eta ekintzek beste protagonistengan duten eragina agerrarazteko.

Konta teknikari dagokienez, azterketa garaiko testuinguru literarioan kokatzeari ezinbestekoa deritzogu. Euskal nobelagintza modernoaren hastapenak gogora dakarkigun estiloa darabil Etxeberriak. Saizarbitoriaren *100 metro* (1976) bide urratzailearen oihartzunak antzeman daitezke *Mugetan* lanean. Oraineko nahiz iraganeko eszenak flashen gisan txertatzen dira eta azkarrak dira plano alternantziak. Hizkuntzari dagokionez, badira Saizarbitoriarenean bezala, pasarte elebidunak poliziaren ahotsei edo egunkariko albisteei dagozkienak:

Eskuarteko paperak emeki pausatu zituen mahai gainean, betaurrekoak ere erantzi zituen, zutitu, ukabilkada ikaragarri bat jo mahai gainean eta honela esan zion Mikeli:

— **Son las cuatro menos cuarto de la mañana. Tengo mucho trabajo, así que para las cuatro me vas a decir todo lo que sabes, hijoputa. Tienes un cuarto de hora. Dime, a dónde fuiste el día seis de abril con Natividad Lasa? Atravesasteis la frontera por Hendaya a las nueve y media de la mañana. A dónde y a qué? Vamos, contesta rápido.**

Zirinaren hezetasuna nabaritu zuen berriro Mikel Zuluetak ipurpean. Ostera ere trumilkatu zitzaizkion oroitzapen eta gogoetak buruan. Guztien gainera hilabete pare bat lehenagoko egunkarietako titular izan ziren hitz batzuk nagusitu zitzaizkion:

DETENIDO FELIX ARTETXE , «CHIMU», EN BAYONA

«El conocido terrorista portaba un arma en el momento de su detención. Félix Artetxe desapareció de su confinamiento hace 40 días, desconociéndose su localización hasta ser detenido» (14-15. or.).

Ildo honetan, hizkuntza zaindua eta landua da Etxeberriak darabilena. Soiltasuna bazuen ere gogoan, aurrez aipatu hizkuntza normalkuntza testuinguru horrek baldintzatu bide zuen hizkuntza hautua, Etxeberriaren beraren gogoetek aditzera ematen duten eran: “Saiatu naiz ni eta nire lagunek hizkuntza aldetik ulertuko duten zerbait idazten. Ez naiz purismoetan ibili. Idazle askoren kasuan niri zaildu egiten didate irakurketa, plazer izan behar duena desplazer edo neke bihurtuz” (1989).

Narrazioaren egiturari dagokionez, antolaketa biribila du eleberriak, plano berak ematen baitio hasiera eta bukaera istorioari: Espainiako erregea eta bandera azaltzen diren telebistako irudiak, hain zuzen ere. Biribiltasun honek abiapunturako itzulera nabarmenduko luke, gertaeraren errepikakortasuna nolabait. Etxeberriak izan zezakeen salaketa asmo horren baitan uler liteke egitura honen hautua ere. Azken batean, aditzera eman nahi luke kontakizuneko hau ez dela gertakari isolatua, euskal gazteak egunero itotzen dituen egoera baino. Gaur bera izan dela telebistako Espainiako erregearen eta banderaren harrapakina, baina bihar beste norbait izango dela ehizatua. Egitura biribilaren hautua, beraz, erreprezio egoeraren amaiezintasunaren adierazle gisa uler liteke, bai eta ondoko atalean aipagai izango den itogarritasun sentipena indartzeko baliabide gisa ere.

3.2. Espazioa

Generoari dagokionez, *Mugetan* nobela beltza genuke. Narrazioaren espazioa hiri bat da, hiri iluna, malenkoniatsua, goibela, giza uholde abai-tuez osatua (67. or.). Itogarria, finean. Itogarritasun sentsazio hori errepreziopean bizi den gizartearenarekin pareka liteke egituraren biribiltasunaz esandakoaren ildo berean. Hiri honen deskribapen nagusirako testuartekotasunaz baliatu da egilea. Hala, Mikel Zulueta Larry Seegeren ondoko olerki hau etorriko zaio gogora “ziutatearen erdian” delarik:

*Hiriko arratsetan, tristeziaren usaina baizik
ez dakit usmatzen, natorrenetan.
Aparakaleku bila dabiltzanen haserreak
eskale ugarien ninietan islatzen dira,
ispilu txikietan bezala diz-diz.
Noizean behin gizonezko bat iragaten da,
pauso saltariz barrezka eta bakarrik hizketan.
Edo emakume gazte bat, zapiaz zintz eginez,
malkoak bistan, zotinka.
Semaforoak ez dira ia ikusi ere egiten
neoien kompetentzia bortitzean.
Txakurrik ez da ageri inongo bazterretan
(trafikoak garbitu zituen denak, duela bi hamarkada).
Katuak lurrik sekula ukitu gabe hiltzen dira
teilatu hotzetako antena artean.
Ilargia ere gaueko giza piztia koloretsuek harrapatu dute,
eraman egin dute, den-dena beraientzat.
(Neretzat batere utzi gabe) (67. or.).*

Poema hau gizarte salaketa genuke. Aurkeztutako hiria dekadentea da, hotza, inpersonala, tristea, etsigarria. Gizateriaren zentzugabetasunaren erakusle, ke artean itsututako jendearena, elkar ikusi baina begiratu ezin duten izaki berekoiena, natura basatiki irentsi eta suntsitu duten hiritarrena. Eleberrian aurkezten zaigun hiria, Hegoaldeko hiri hori berderen ere halakoa da.

4. Berrirakurketarako gako zenbait

Traumaren narrazioek hizkuntza berezia dute, traumaren kontakizuna egiterako orduan esperientzia traumatiko horrek sorrarazitako isiltasuna gainditu behar izaten baita. Caruthek dioen eran:

The demand to find a language for trauma is [...] a paradoxical obligation to speak without burying the silence at the heart of the story, to find a language that bears within it, although it does not submit to, the silencing power of the event (2006, 2. or.) .

Eta isiltasun hori gainditzeko ezinbestekoa da hizkuntza literario berezi bat, esperientzia traumatikora heltzeko zeharbate bat: “Trauma must be spoken in a language that is always somehow literary: a language that defies, even as it claims, our understanding” (1996, 5. or.). Hizkuntza literario berezi horretan, sinbolo eta metaforak erdigunean izan ohi dira. Jarraian, *Mugetan* eleberrian behin eta berriro errepikatzen diren sinbolo biren irakurketa egingo dugu kode horien baitan. Zehazki, *Bi arraia marroi* eta *Eperik Gabeko Saltoa* sinboloen irakurketa proposamena egingo dugu, traumari eta genero irakurketari loturik kontakizunari giltzarri irizten ditugunak.

Esan bezala, esperientzia traumatikoen narrazioaz ari garela ohikoa da metaforen ugaritasuna. Metaforaren bidez hitz egiteak trauma jasaten duen banakoari gertatutakoaz hitz egiteko aukera eskaintzen dio, berriro ere esperientziaren oroitzapenarekin traumaren berpiztea saihestuz. Vickroyk (2002) argudiatzen duen eran, traumaren hizkuntza literarioan sinbolo eta metaforak oso esanguratsuak dira, biktimaren, traumaren eta haren adierazpen narratiboaren arteko zubia eraikitzen baitute (32. or.). Lotura bat ezartzen du era honetan hizkuntza sinboliko zein metaforikoaren eta traumaren narratibaren artean. Lotura horren azterketan saskonduko dugu ondoko lerroetan.

4.1. *Bi arraia marroi*

Bi arraia marroien irudia narrazioan behin eta berriro errepikatzen den sinbolo bat da. Hona ideia horren aipamena egiten diren pasarteak:

Besterik ez zuen ikusten une hartan. Ezaguna zuen irudi hura: **bi arraia marroiek** gorri bat hausten zuten kartulinan eta gero erliebe urdinxka bat zeukan kanporantz, lapa urdin baten antzekoa. Inoiz ez zuen irudi hura ulertzerik izan Natik, baina ezagutu bai, ederki ezagutzen zuen. Ederki asko. (17. or.).

Natiri, patuaren iragarle zen irudi abstraktoa agertu zitzaien begietara: **bi marratxo marroi** zertzelada gorriaren gainetik, eta alboan, lapa zirudien erliebe urdinska. (41. or.).

Han bere pentsamenduetatik aparte, ez zegoen ezer, irudi abstrakto bat ez bazen: kartulina arre batean, **bi marratxo marroi** zertzelada gorriaren gainetik eta alboan lapa zirudien erliebe urdinska bat. (54. or.).

Alaba zeukan parean, eta bere atzean forma zehatzik gabeko kolore arraro batzuk antzeman zituen: **bi arraia marroi** etzanda eta beren gainean marra gorri bat zutik. Ondoan, lapa baten antzeko kolore urdina. (99. or.).

Sinbolo edo metafora honen irakurketa bi proposatuko dira ondoko lerrootan. Lehen irakurketa batean, “bi arraien” sinboloak muga iradoki lezake, bi marren arteko tarte hori. Marra horiek hausten duten gorria, berriz, etenduraren metafora litzateke, mugako edo muturreko egoeran egotearen ondoriozko haustura, hain zuzen. Kolorearen sinbologia ere ildo honetan irakur liteke, gorria izuaren, odolaren, ausardiaren, oldarkortasunaren zein gatazkaren iradokitzaile baita. Irudi hau, beraz, bat etor liteke narrazioaren gaiarekin. Egoera latzetan dira oso eleberriko pertsonaia nagusiak eta larritasun honek hausturak ekarri ditu, behar baino gehiago tenkatutako gomaren etendurak balira bezala. Hautsia da Felixen eta Natiren harremana, etena haurdunaldia, hautsia justiziarekiko fedea, etena Mikel eta Natiren arteko adiskidetasuna, hila Felix eta hilak ere etorkizuneko itxaropenak ere. Interpretazioa honetan “arraia” hitzaren “marra” adiera da gogoan izan dena, eta, hain zuzen ere, aipuetariko bitan sinonimo hau da baliatzen dena.

Aitzitik, eta irakurlearen interpretazio askatasunari oratuta, ondoko irakurketa proposamen hau ere egin liteke. Sinbolo hau abortuaren alegoria ere izan daiteke eta irudi honen atzean egon liteke beharbada Bernardo Atxagaren olerki honen oihartzunik:

hi hintzena,
 bi arraia zaharren gurutzaketa,
 galdu da, galdu haiz
 hautsi da ANPHORA;
 eta mila ispilutan multiplikatu
 ez haiz
 azken irudi ezabatua baino;
 ilunaz ziprztinduz bekokia,
 eta hausterrez,
 laberintuaren harri txintzarretan
 zauritzen hire oin birjinak
 (Etiopia, 1978)

Bi arraia zaharren gurutzaketa hori eten du, nolabait, Natik. Giza lerroa moztu du abortuarekin, biziaren jarraitutasunarena, eta beharba da horregatik zaio irudia etengabe eta saihetsezin gogoan agertzen. Bildutako sinboloaren lau aipamenak Natiren ingurukoak direnez, irakurketa aukera bat da proposamen hau. Areago, badirudi sinboloa Natiri segikaden mamu bat dela, azken aipuan ama baita alabaren atzean irudi ulerrezina dakusana. Irakurtzeke geratuko litzateke irudia osatzen duen “lapa zirudien erliebe urdinska”ren irudia eta elementu bakoitzaren kolorearen munta. Nolanahi ere den, sinbolo honek narrazioaren gakoetako bat dirudi eta irudia abortuaren alegoria izan zein ez, bistan da abortua kontakizunaren ardatza dela, pertsonaien abiapuntu egoera erabat iraultzen duen gertakaria. Honi loturik, *haur-galtzearen* inguruko irakurketan sakonduko dugu jarraian.

Lehenik eta behin, esanguratsua da irakurleak abortua gertatu dela badaki ere, haren aipamen espliziturik ez dela egiten eta ez dugula “haurgaltzerako bidaia” horren inguruko xehetasunik. Areago, narrazioan ez da Natiri esperientzia honek sorrarazitako gogoeta eta sentimenduen aipamenik. Gogoeta bakarrak abortuak Felixengan eragin lezakeenarekin lotuak dira, ondorengo pasartean irakur daiteken gisan:

Umekiaz galdegingo zion Felixek, eta ea zergatik ez zion berari ezer esan. «Gaizki egin nuen zuri deus ez esaten, bai. Baina on beharrez egin nuela jakin ezazu. Ez nizun bizimodurik korapilatu nahi. Zer aurreratzten nuen haurdun nengoela adierazita? [...] Kezka baizik ez nizun sortuko haurdun nengoela esan banizu, eta nahikoa badituzu lehendik ere. Ez nintekeen zure haur batez erdi. Inola ere ez» (92. or.).

Natiren abortu erabakiaren arrazoia Felixen hobe beharra da, haren lehenetasunak. Nati ez da bere desio eta nahiez mintzo eta Felixen ongizatea da gailentzen zaion helburua. Ez hori bakarrik, badirudi barkamen

eskaera bat ere badela arestiko gogoeta. Haurdun izatearen erabateko ardura bere gain hartzen du Natik eta are damu eta beldur da bikote ohiarentzako nolabaiteko kezka iturri bilakatzeaz (“Kezka baizik ez nizun sortuko haurdun nengoela esan banizu”, 92. or.). Era berean, haurraren “eramale” bezala aurkezten da Nati, Felixena den haurrarena (“Ez ninteen zure haur batez erdi”, 92. or.). Gisa berean ondoko gogoetan ere: “Hegoaldera bueltatu eta aste batzutara ohartu zen Nati, erraietan zerman hartaz: eraman ezin zuen Tximuren hazi hartaz” (48. or.).

Gatazka testuingurua loturik, ikuspegi honek lotura du Yuval-Davisen (1997) ideiarekin: “Emakumeak nazioa birsortu egiten du”. Nazio diskurtsoetan berebiziko garrantzia du emakumeen ugalkortasun rolak eta maiz identitatearen *eramaile* gisa ikusiak dira. Euskal abertzaletasunari gagozkiola ere emakumea nazio borrokaren jarraitutasunaren bitartekari gisa ikusia izan da luzaz, nazioaren birsortzaitzat. Amari zaio onartua kultura eta hizkuntzaren transmisioa eta, are, arestian esan bezala, amatasunaren ildotik baino ez du aurkituko emakumeak aintzatespena, Lasartek (2012) dioen eran: “Emakumeak familiaren, lurraren, eta aberriaren metafora bilakatu ziren nazionalismoarentzat amatasunaren sinboloetan” (11. or.). *Mugetan* eleberrian ere jarraitutasun horren eten gisa ikusia da abortua eta etete horren sufrimendua Felixengan, gudariarengan, azaleratzen da: “Zulatuta zekarren barrena eta zulo hartatik ihes egina, extirpazio bortitz bat bezala” (84. or.), “haurgaiaz beste egin bazuen, amaiera zen hura” (85. or.). *Haur-galtzeak* dakarren balizko sufrimendua Felixek baino ez du bizitzen eta Natiren sufrimendu adierazpen aztarren bakarra abortu horrek bikote ohiari eragindakoa minak sorrarazia baino ez da. *Bi arraia marroien* sinboloak abortuaren erruak Natirengan sorrarazitako isiltasun eta trauma irudika lezake, Felixek eta gizar-teak inposatutako erruaren mina.

4.2. *Eperik Gabeko Saltoa* (E.G.S)

Eperik Gabeko Saltoa eleberrian behin eta berriro aipatzen den kontzeptua da (8., 9., 12., 13., 23., 24., 25., 26., 46., 47. or.) eta are, E.G.S. izenburua darama liburuaren hirugarren kapituluak. Bertan, *Eperik Gabeko Saltoa* zertan datzan deskribatzen du narratzaileak. Eguneroko bizitza astindu eta baldintzatzen duten gertaera bortitza litzateke, esperimentzia traumatikoa azken batean:

Gizakiok, beste inongo izakik ez bezala, **Eperik Gabeko Saltoak** jasan behar izaten ditugu. Horietxek izan ohi dira gure burmuinei prantatzen zaizkien unerik zailenak (23. or.).

Eperik Gabeko Saltoan, buruak nahi duena pentsatzen du, kontrolik gabe (24. or.).

Torturaren bizipenak Mikel pertsonaiarengan sortutako albo ondorioa litzateke sentimendu hau, etengabe eta nahi gabean pizten zaion oroitzapena. Caruthek dioen eran, bizipen traumatikoa gainditua ez denean etengabe itzuliko da, haluzinazio errepikakor gisa: “In its most general definition, trauma describes an overwhelming experience of sudden or catastrophic events in which the response to the event occurs in the often delayed, uncontrolled repetitive appearance of hallucinations and other intrusive phenomena” (1996, 11. or.).

Eleberrian trauma hitzaren aipamenik topatuko ez dugun arren, traumaren zantzuak agerikoak dira narrazioan. Esaterako, bada pasarte bat Vickroyk (2002) traumak eragindako disoziazio gisa definiturikoa-rekin bat egingo lukeena. Hona pasarte: “Begiek beragandik aparte ibiltzea erabaki zutela ematen zuen. Han, ahuspez etzanda, logika hutsez ez zezakeen ezer ikus, baina horren orde, bere bi begiak han zeuden Guardia Civilen buru gainetatik zebiltzan, mitxeleta ikustezinen antzera” (12. or.). Vickroyk dio hain zuzen ere, ohikoa dela oso biktimak mina ekiditeko beren gorputz eta pentsamenduetatik banandu eta bereiztea, nolabait euren izatea abandonatzea:

It is not uncommon for victims to separate or dissociate themselves from physical and emotional self-awareness to avoid pain; splitting off from one’s body or awareness can reduce the victim’s immediate sense of violation and help them to endure and survive the situation (2002, 13. or.).

Arestian aipatutako pasarte horretan hau berau da biktimak duen sentipena, bere gorputzetik bereizia izatearena. Era berean, ulertezintasuna ere azaleratzen da pasarte horretan, kontatzerako orduan ohartzten baita “logika hutsez” ezinezkoa litzatekeela egoera hori begiez ikustea. Caruthek (1995) aipatzen du egoera traumatikoak gogora ekartzean egiazki gertatutakoaren eta memoriak sorrarazitako ulergaitasunaren arteko talka gertatzen dela:

For the survivor of trauma, the truth of the event may reside not only in its brutal facts, but also in the way that their occurrence defies simple comprehension. The flashback or traumatic re-enactment conveys, that is, both the truth of an event, and the truth of its incomprehensibility (153. or.).

Bestalde, aipagarria da torturaren jasaile nor dugun azpimarratzea. Mikel da torturatua, kontakizuneko bi pertsonaia maskulinoen artean ahulena, emandako hitza eusteko gai izan ez dena. Nolabaiteko dikotomia bat ezartzen da narrazioan bi pertsonaia maskulino hauen artean. Felix, militantea eta ausarta, poliziak hil duena eta herriaren heroi gisa ikusia dena. Mikel, berriz, ahula izango da eta pertsonaia maskulino kastratu gisa aurkeztua. Ildo honetan, tortura feminizazio mekanismo gisa irakur liteke, Egañak (2019) dioen eran: “En un marco patriarcal que asocia lo femenino con la pasividad y la militancia con la masculinidad, la tortura operaría como mecanismo de feminización de los hombres, puesto que los convierte en sujetos sumisos” (59. or.). Eleberrian bertan ere maiz ageri zaigu biolentziaren jasanezintasuna emakume izatearen ideari loturik (“emakumeak errazki ahultzen baitira bortxakeriarekin”, 39. or.).

5. Ondorioak

Esandakoaren ildotik ondoriozta dezakegu *Mugetan* (1988) eleberriak gatazkaren errepresentazioaren, traumaren eta genero irakurketaren elkargunean kokatuz gero, berrirakurketarako aukera bat eskaintzen digula. Egindako azterketak traumaren kontakizunaren hizkuntzan jarri du arreta, preseski, narrazio hauetako sinboloen erabilera isiltasuna gainditzeko bitarteko gisa. Bide honetan, eleberriko bi sinbolo esanguratsuren analisia egin da: *Bi arraia marroiena* eta *Eperik Gabeko Saltoarena*.

Haur-galtzea kontakizuneko ardatz nagusietako bat izanik, *Bi arraia marroien* irudia abortuaren alegoria gisa irakurri litekeela ikusi dugu. Ildo honetan, abortua eleberriko gako garrantzitsu gisa azaleratu zaigu eta traumaren eta generoaren arteko bidegurutze horretan irakurri dugu. Analisi honetan Nati emakume gisa nazioaren birsortzailatzat irudikatua dela ikusi dugu eta gisa honetan abortua jarraitutasun horren etete gisa ulertua. Hala, *haur-galtze* horren balizko sufrimenduaren jasailea Felix da, borrokalaria, militantea, sufrimendua “extirpazio bortitz bat bezala” (84. or.) biziko duena. Natic, ostera, Felixek eta gizarteak ezarritako errua izango du beregain eta proposatu dugu kulpa horren trauma isildua irudika lezakeela *Bi arraia marroien* sinboloak. Azkenik, *Eperik Gabeko Saltoa* ere traumaren sinbolo gisa irakurri dugu. Esan dugu, eleberri honen idazketarekin Etxeberriak zuen asmoetarik bat euskal gizarteak bizi zuen erreprezio egoera gogorraren salaketa izan zela eta horrekin batean bazuela kontakizunak bigarren helburu bat ere, barrura begirakoa: erreprezio egoera horrek idazlearengan eragindako esperientzia pertsonal baten minaren apaltzea. Ildo honetan, *Eperik Gabeko Saltoa* torturaren bizipenaren metafora litzateke, eguneroko bizitza astindu eta baldintzatzen duen

egoera traumatikoa. Kasu honetan, Mikel pertsonaiarengan torturaren bizipenak sorrarazitako albo kalte hau traumaren inguruko azterketek eskainitako kodeen baitan aztertu dugu eta ondorioztatu tortura bera feminizazio mekanismo gisa irakur litekeela.

Proposatu irakurketan Hasier Etxeberriaren 1988. urteko *Mugetan* eleberriaren azterketaren zertzelada zenbait baino ez ditugu eskaini, analisi sakonago baten abiapuntu baino ez liratekeenak. Euskal literaturan *gatazka* landutako eleberri aitzindarietako bat izanik eta gatazkaren, traumaren eta literaturaren arteko harremanaren arteko analisiak gero eta ugariak diren honetan, abagune interesgarria litzateke esku artean dugun lanaren gisakoak berreskuratzeko eta berrirakurketetan murgiltzeko.

6. Bibliografia

- Andermahr, S. eta Pellicer-Ortin, S. (2013). Trauma narratives and herstory. In S. Andermahr eta S. Pellicer-Ortin (arg.), *Trauma Narratives and Herstory* (1-10. or.). Londres: Palgrave Macmillan.
- Aretxaga, B. (1988). *Los funerales en el nacionalismo radical vasco: Ensayo antropológico*. Donostia: Primitiva Casa Baroja.
- Atxaga, B. (1978). *Etiopia*. Donostia: Erein.
- Caruth, C. (1995). *Explorations in Memory*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Caruth, C. (1996). *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative and History*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press
- Caruth, C. (2006). An Introduction to Trauma, Memory, and Testimony. *A Journal of Theory and Criticism, Issue 1: Trauma, Memory and Testimony*. <<http://readingon.library.emory.edu/issue1/articles/Caruth/RO%20-%202005%20-%20Caruth.pdf>> [2019.05.25].
- Egaña, I. (2013). *Kritikarako hurbilketa literaturaren soziologiatik. Egunkari eta aldizkarietako euskal literatur kritiken analisia (1975-2005)*. Doktore tesia, Euskal Herriko Unibertsitatea, Bilbo. <http://www.euskara.euskadi.net/appcont/tesisDoctoral/PDFak/Ibon_Egana_TESIA.pdf> [2019.05.25].
- Egaña, I. (2019). Heridas que hablan: sujeto, género y trauma en la narrativa vasca. *Journal Of Catalan Studies*, 1, 54-71. <<http://jocs.anglo-catalan.org/ojsnew/index.php/jocs/article/view/27>> [2019.05.25].

- Etxeberria, H. (1988). *Mugetan*. Donostia: Elkar.
- Etxeberria, H. (1989). Krezio lanean, hizkuntzak ahalik eta plazerosean izanbehar du. *Argia*, 1989.10.22.
<[http://www.argia.eus/argia-astekaria/1264/h-etxeberria -krezio-lanean-hizkuntzak-ahalik-eta-plazerosean-izanbehar-du](http://www.argia.eus/argia-astekaria/1264/h-etxeberria-krezio-lanean-hizkuntzak-ahalik-eta-plazerosean-izanbehar-du)> [2019.05.25].
- Etxeberria, H. (2016). Minbizia dut. *Zuzeu*, 2016.09.05.
<[https://zuzeu .eus/buruari-bueltaka/minbizia-dut/](https://zuzeu.eus/buruari-bueltaka/minbizia-dut/)> [2019.05.25].
- Galarraga, A. (2010). Schengen aurrekoak. *Argia*, 2010.09.26.
<<http://www.argia.eus/argia-astekaria/2245/schengen-aurrekoak>> [2019.05.25].
- Hamilton, C. (2007). *Women and ETA: The Gender Politics of Radical Basque Nationalism*. Manchester: Manchester University Press.
- LaCapra, D. (2001). *Writing Trauma, Writing History*. Baltimore: Johns Hopkins UP.
- Landa, J. (1989). Nola idatzi klabe politikorik gabeko nobela politikoa. *Argia*, 1989.10.29.
<<https://kritikak.armiarma.eus/?p=3277>> [2019.05.25].
- Luckhurst, R. (2013). *The trauma question*. Abingdon: Routledge.
- Miner, K. (2010). Genero eta sexualitateen dantza: literaturatik kalera eta kaletik literaturara. In I. Egaña (koord.). *Desira desordenatuak. Queer irakurketak (euskal) literaturaz* (357-373. or.). Donostia: Utriusque Vasconiae.
- Olaziregi, M.J. (2000). *Euskal eleberraren historia: Santiago Onaindia ikerketa beka 1999*. Bilbo: Labayru Ikastegia.
- Olaziregi, M.J. (2017). Literatura vasca y conflicto político. *Diablotexto Digital*, 2, 6-29.
<<https://ojs.uv.es/index.php/diablotexto/article/view/10144>> [2019.05.25].
- Vickroy, L. (2002). *Trauma and Survival in Contemporary Fiction*. Charlottesville: Virginia University Press.
- Zaldua, I. (2017). Un paseo por la Zona Negativa (I). *Contexto y Acción*, 2017.10.18.
<<http://ctxt.es/es/20171018/Culturas/15706/literatura-euskeraETA-La-Cosa-Iban-Zaldua-ctxt.htm>> [2019.05.25].